

„Udělati kazatedlnici tesným kamenem“. Studie k materiálu, typologii a funkci středověkých kazatelen na jihu Čech s přihlédnutím k sousedním regionům

Roman LAVIČKA

ANOTACE: Studie se zabývá vlivem kazatelství na vznik přenosných dřevěných a mobilních kazatelen. Sleduje jejich typologii a vývoj až ke stabilní konstrukci na konci středověku. Na základě průzkumu archivních zpráv, pozůstatků komunikačních řešení a souvisejících výtvarných děl jsou detailně představeny čtyři příklady středověkých jihočeských kazatelen a jejich pozůstatků v Bechyni, Dolním Dvořišti, Jindřichově Hradci a Českém Krumlově.

Mezi významné prostředky ovlivňující život, morálku a mínění středověké společnosti patřil kazatel a jeho kázání. Patřičné a přesvědčivé přednesené slovo, mnohdy s aktuálním podtextem, adresované jednomu každému posluchači působilo na lidské vědomí nepochybně podmanivěji než nádherně barevné a zlatem ozdobené, leč „miččenlivé“ obrazy na oltářích a stěnách kostelů. Česká slova kázání, kazatel a kazatelna vznikla odvozením od infinitivu slovesa „kazati“, což ve staroslověnské znamenalo ukazovat, poučovat nebo přikazovat.¹ Naproti tomu středohornoněmecký výraz pro kazatelnu „Kanzel“ pochází z latinského „cancelli“, což označuje chůrovou přepážku nebo letner, odkud bylo laikům předčítáno Písmo. Později přešlo toto označení na samostatné místo v prostoru lodi určené ke kázání, které se objevuje během 14. století.²

Kazatelství ve středověku

K velkému rozvoji kazatelství a jeho techniky došlo ve střední Evropě 13. století díky třem významným žebavým řádům – augustiniánům eremitům, františkánům a zvláště pak dominikánům.³ Posledně jmenovaný „řád bratří kazatelů“ získal v Čechách významnou pozici během vlády krále Přemysla Otakara II. (1253–1278), a to především díky systematickému zakládání konventů v nově vysazovaných městech s farními kostely. Dominikáni se tak usadili v Českých Budějovicích, Berouně, Hradci Králové, Chebu, Chrudimi, Jablonném v Podještědí, Klátově, Kolíně, Litoměřicích, Lounech, Nymburku, Písku, Plzni, Sezimově Ústí, Turnově a Ústí nad Labem.⁴ Žebavý řád zaměřoval svá kázání především na měšťany, na rodící se městskou společnost, a s naléhavou výzvou k pokání tak napomáhal farním kněžím bojovat s kacíři a novými hnutími laické zbožnosti obviňovanými z hereze. Mniši postupně vydělili kázání z průběhu mše a začali působit jak ve farních kostelech, tak i pod širým nebem. Papež Honorius III. (1216–1227) sice na přelomu let 1220 a 1221

nařídil duchovním, aby žebavým řádům umožnili promlouvat v kostelech, ale ve skutečnosti mniši naráželi na farách většinou na nepochození a odmítnutí. Zřejmě i díky tomu se jim nakonec podařilo získat několik privilegií, která jim umožňovala mimo jiné šířit Boží slovo kdekoli na veřejných místech. Toto rozhodnutí papeže Bonifatia VIII. (1294–1303) bylo několikrát obnovováno a koncil ve francouzské Vienně (1311–1312) se usnesl, že františkáni a dominikáni mají dovoleno kázat „in plateis comunibus seu publicis“. Současné působení řádových a světských kněží ve středověkých městech jistě nebylo bezproblémové. Mniši si museli pro svůj přednes zvolit takový čas, aby nekonkurovali mším v nedalekých farních kostelech. Kázali tedy brzy ráno nebo odpoledne, obvykle po jitřní mši nebo před nešporami. Postupné vyčlenění projevu z průběhu mše dávalo kazateli a jeho přednesu zvláštní význam a vytvořilo základy pro jeho osamostatnění. Zatímco kázání bylo od počátku 13. století až prakticky do poloviny následujícího věku rozvíjeno výlučně žebavými řády, pozorujeme od počátku 14. století vzrůst jeho oblíbenosti rovněž ve farních kostelech, a to nejen ve městech, ale i na venkově. V té době stoupala nespokojenost společnosti se způsobem řádových kázání, a tak se začala značná část věřících vracet do kostelů, kde farní duchovní nabídli kazatelům pevné místo. Mniši tak ztratili své výsadní postavení při šíření Božího slova, i když kazatelna, její umístění a řada souvisejících prvků byla přejata právě z klášterního prostředí. Nezávislosti kázání na sloužení mše napomohla zvláště skutečnost, že farář zpravidla sám nekázal, nýbrž tuto činnost přenechal k tomu určenému kazateli. Ten byl obvykle držitelem tzv. predikatury, zřízení z nadací měšťanů, šlechticů, náboženských bratrstev, ale nejčastěji díky světským kněžím, kteří si s vědomím povinnosti kázat, stejně jako vlastní nezpůsobilosti k tomu, tímto způsobem budovali ve společnosti vlastní ušlechtilý pomník. První predikatury vznikaly na konci 14. století

a jejich počet rychle vzrůstal, aby dosáhl svého vrcholu v době krátce před nástupem protireformace. Kazatelé však nebyli jen držitelé prebendy, museli mít akademické vzdělání a titul získaný na univerzitě, a proto tuto většinou mladí lidé představovali teologickou elitu své doby. Při své funkci a hmotném zajištění byli povinni přednést přibližně 100 kázání ročně, museli však v kostele bezpodmínečně uvolnit místo farář, když se jednou za čas rozhodl kázat.⁶

Od přenosné kazatelny k pevné součásti vybavení kostela

Jelikož při jakémkoliv přednesu není důležitý jen obsah, ale i forma, musí být přednášejícího, respektive kazatele nejenom dobře slyšet, ale i vidět. V přírodě k tomu mohlo posloužit jakékoliv vyvýšené místo, ve městě příhodná část jakékoliv stavby nebo dřevěná plošina s jednoduchými podporami, ale všude zřejmě nebyly k dispozici ideální podmínky.⁷ Proto s rozvojem kazatelství záhy vznikla velmi jednoduchá, materiálově, řemeslně a umělecky nenáročná dřevěná konstrukce, kterou si začali kazatelé nosit s sebou. Jelikož se jednalo o rze praktickou a levnou pomůcku, která navíc trpěla nejen používáním, ale i transportem, nezachoval se nám prakticky žádný její exemplář do současnosti.⁸ O jejich podobě a někdy snad i původu výmluvně hovoří nejen řada středověkých německých označení jako stolice, bedna, kád, bečka nebo sud, ale především kazatelská vyobrazení v řadě soudobých rukopisů, tisků, grafiky nebo nástěnných maleb.⁹ Z nich vyplývá, že nejrozšířenější typ připomínal hranatou bednu, nesenou v nárožích svislými trámkami, někdy s pulpitem pro knihu nebo jiný psaný text, jejíž jedinou ozdobou byl koberec zavěšený na přední straně.¹⁰ Tuto jednoduchou konstrukci dokázal v případě potřeby zhotovit během krátké doby každý tesař nebo truhlář. Žádná přenosná kazatelna se sice nezachovala, ale jedno z jejích nejstarších vyobrazení se nalézá v iluminovaném rukopisu „Vita beatae Hedwigis“. Kniha

Obr. 1. *Sv. Bernardin sienský kázající na přenosné dřevěné kazatelně, před 1500. Převzato z: The illustrated Bartsch (pozn. 10), č. 1279-1.*

Obr. 2. *Sv. Bernardin sienský kázající na přenosné dřevěné kazatelně, před 1500. Převzato z: The illustrated Bartsch (pozn. 10), č. 1278.*

obsahující přepis starší latinské legendy o svatě Hedvice vznikla ve Slezsku roku 1353 na objednávku vévody Ludvíka I. z Lehnice a Břehu.¹¹ Na foliu 135v se v horní polovině nalézá výjev kanonizace svätice roku 1267 papežem Klementem IV. (1265 – † 1268), který stojí v bedně spočívající na čtyřech podporách, poprseň složená z diagonálně a svisle kladených prken je po obvodu okována železnými pásy.¹² V roce 1368 dokončil kněz Jan z Opavy bohatě iluminovaný evangeliář pro rakouského vévodu Albrechta III. (1349–1395), kde se vyskytuje několik vyobrazení kazatelů.¹³ Na foliu 55v je namalována šestiboká dřevěná konstrukce s poprsní vyplněnou diagonálně vedeným mřížkováním, na foliu 91v nalezneme hned dva příklady dřevěných kazatelů v podobě bedny, kde jsou podpěry zakřivené boky členěnými vpadlými poli, které navíc v jednom případě doplňuje profilovaný sokl. Ve všech popsanych výjevech sedí posluchači na zemi kolem kazatelny.¹⁴ V oblasti nástěnné malby nalezneme jeden z nejstarších dokladů v kostele sv. Jakuba Většího ve Slavětíně nedaleko Loun, kde v 80. letech 14. století vznikl na jižní stěně presbytáře mimo jiné výjev Krista kázajícího židům z dřevěné kazatelny stlučené z prken.¹⁵ Dalším příkladem je iluminace v Krumlovském sborníku z doby kolem roku 1420, kde je zobrazen kněz v jednoduché hranolové kazatelně zhotovené ze širokých prken.¹⁶ Zajímavé vyobrazení méně častých konzolových konstrukcí se nalézá v Kronice kostnického koncilu (1414–1418), kterou sepsal roku 1420 kostnický měšťan Ulrich Richenthal († 1437). Dodnes je zachováno sedm opisů s bohatým obrazovým doprovodem, které vznikly převážně v druhé polovině 15. století. Na dvou stranách je zde zachyceno první zasedání koncilu v kostnickém Münsteru, kde se snad jen po dobu zasedání nalézaly na východních sloupech hlavní lodi proti sobě dvě dřevěné kazatelny spočívající na špičaté konzole. Hranolová řečniště zdobila na bocích plošné reliéfy v podobě řady slepých kružeb.¹⁷

Do klášterních kostelů byly určeny sice rovněž pohyblivé, ale přesto náročněji umělecky provedené dřevěné kazatelny, které se díky větší hodnotě, menšímu namáhání při přesouvání a příznivějším podmínkám v interiéru zachovaly dodnes. Mezi nejznámější a snad nejstarší zachované exempláře patří kazatelna zhotovená z jedlového dřeva skáceného po roce 1330 pro bývalý františkánský klášter

1

2

Königsfelden ve švýcarském kantonu Aargau. Řečniště nesou v nárožích sloupky, které vyrůstají ze šestiboké základny. Konstrukce má poprseň členěnou vpadlými poli, která vyplňuje slepá kružba ve tvaru jeptišky.¹⁸

Velmi raná zmínka naopak o pevně zabudované kazatelně pochází z bývalého kláštera kanovníků při sv. Petru v Basileji, kde se roku 1388 hovoří o „Brediger huselin an der süle“. ¹⁷ Ve farních kostelích se zvláště na venkově kázalo nepravidelně a velmi zřídká, a proto byly stabilní konstrukce naprostou výjimkou. Teprve v polovině 15. století nastala potřeba kvalitnějšího kázání, a tak právě tehdy vzniklo v každém velkém farním kostele místo pro kázání.²⁰ Reprezentativní kamenné kazatelny se objevily převážně až v poslední čtvrtině 15. století.²¹ Tehdy vrcholila na řadě míst Evropy velká stavební činnost, řada kostelů byla přestavována nebo znovu budována, a kazatelna patřila tou dobou k nezbytnému vybavení sakrálního prostoru.²²

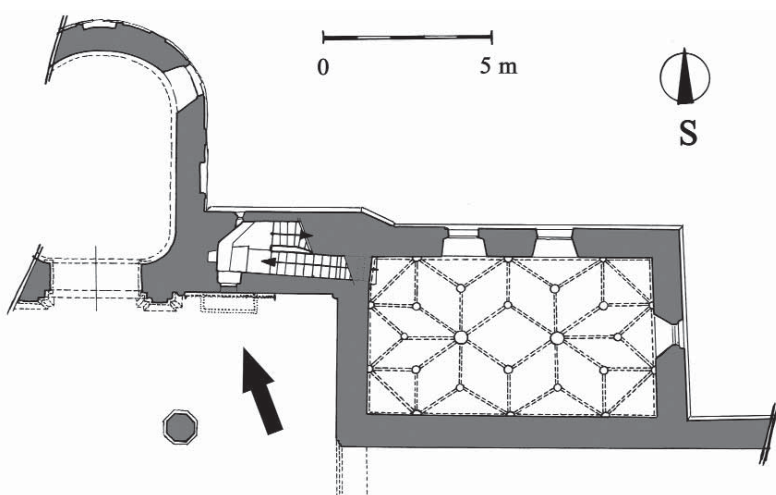
Pro umístění kazatelny neexistovaly žádné církevní předpisy, takže při jeho volbě bylo vždy nejdůležitější optické, akustické a komunikační hledisko. V řadových a prostých jednolodních kostelech se obvykle nalézala uprostřed jedné z podélných stran lodi. U vícelodních staveb se nacházela většinou na pilíři v přední části kostela, blíže k presbytáři. Během bohoslužby totiž kostel sloužil jako podélná stavba s orientací na hlavní oltář, při kázání se pak díky pohyblivým lavicím měnil na centrální se soustředěním posluchačů kolem kazatelny, kde mohli dobře vidět a slyšet.²³ V menších kostelích, kde nebylo ustanoveno místo kazatele a kázání musel během mše zastat farář, se kazatelna posouvala z praktických a komunikačních důvodů více k hlavnímu oltáři, až se dostala na vítězný oblouk.²⁴ V pozdním středověku se obvykle

do zadní části lodi vestavovala hudební kruchta, a proto musely být kazatelny mnohdy přesunuty, což byl také jeden z důvodů, proč se v této době více přiblížily k chóru.²⁵ Na poutních kostelech se tou dobou začaly objevovat venkovní kazatelny a lodžie pro ukazování ostatků a kázání spojená s kultem relikvií.²⁶

Členění a typologie kazatelů

V pozdním středověku, kdy se pevně zabudované kazatelny staly nezbytnou součástí vybavení interiéru kostela, se rovněž ustálilo jejich základní členění na tři díly. Hlavní část tvořil *korpus*, koš neboli *řečniště*. Jeho polygonální nebo kruhová základna sloužící jako místo pro kazatele byla po obvodu lemována parapetem, poprsní se spodní patní a horní ukončující římsou. Právě parapetní část poskytovala největší prostor pro sochařskou nebo malířskou výzdobu. Pokud zde dnes nalézáme velkou prázdnou pole bez reliéfní výzdoby, musela být v minulosti opatřena malovanými obrazy, které tu mohly být v krajním případě i zavěšeny.²⁷

Korpus nesla v převážné míře jednoduchá nebo vícedílná *podpěra* nebo také *noha* složená obvykle ze soklu, těla v podobě sloupku nebo pilíře a konzoly, která byla kvůli své nosné funkci částí podpory. U konzolového typu, někdy zvaného refektářová kazatelna, chyběla podpěra, jejíž účel převzala výrazná konzola, takže konstrukce vystupovala přímo ze stěny. Takovéto řešení bylo zřejmě převzato z refektářů středověkých klášterů, kde sloužilo k předčítání v době oběda. Kazatelna visela na stěně jídelny a přístup k ní vedl skrze stěnu ze sousedního prostoru. Řečniště nesená konzolou zůstávala oproti podporovému řešení v menšině, avšak znovu se ve větší míře objevovala od konce 16. století.²⁸

3

Obr. 3. Český Krumlov, kostel sv. Víta, řez severovýchodní části kostela se schodištěm na zaniklou pavlač, poloha kazatelny označena šipkou. Kresba: Roman Lavička, 2016.

Obr. 4. Český Krumlov, kostel sv. Víta, severní zeď trojlodí s rekonstruovanou podobou vstupu na zaniklou pavlač. Foto a kresba: Roman Lavička, 2016.

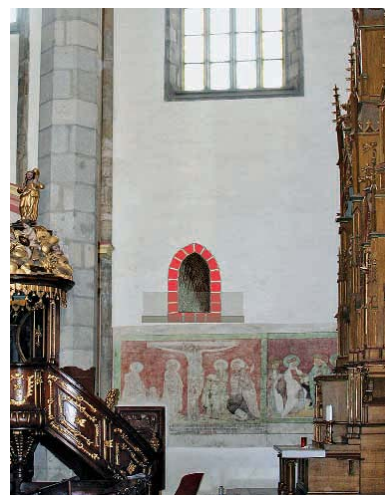
Třetí částí kazatelny byl přístup, pro který sloužil zprvu jednoduchý žebřík, později pevné točité nebo přímé schodiště uzavřené od počátku 16. století navíc portálem. Někdy procházelo schodiště skrze zesílený pilíř, jak dokládá řešení u několika kostelů v Bavorsku – sv. Martin v Landshutu (datováno 1422), sv. Štěpán v Braunau na Innu (pilíř kazatelny 1439–1466), sv. Mikuláš v Neuöttingu (pilíř datován 1484) a Nanebevzetí Panny Marie v Chammünsteru (před 1476).²⁹ Ještě v pozdním středověku se však na řadu kazatelen dalo vystoupit jen po jednoduchém žebříku nebo odnímatelných schůdkách. To dosvědčuje situace v období nastupující reformace, kdy začalo docházet ke sporům o způsob kázání. Aby bylo zabráněno nově smýšlejícím kazatelům v šíření jejich názorů, rozhodla někdy v letech 1527–1528 jedna dómská kapitula, že v uvedené dny nesmí žebřík ležet nebo viset na kazatelně.³⁰

Ojediněle v první čtvrtině 15. století, ale ve větší míře až začátkem 16. století se u nejvýznamnějších a nejnákladnějších realizací objevil ještě obvykle bohatě členěný baldachýn, zavěšený nad řečništěm většinou jen při umístění konstrukce v interiéru.³¹ Podle některých názorů měla jeho spodní část odrážet zvukové vlny řečnickových slov zpátky do publika. Ve skutečnosti se však jednalo o příliš malou plochu na to, aby zlepšila akustiku pro posluchače. Baldachýn kazatelny byl, stejně jako v případě sanktuáře, oltáře nebo soch, především korunující prvkem zdůrazňujícím význam Božího slova, Eucharistie nebo artefaktu.³² Akustický účel toho-

to prvku vyvrací situace v kostele sv. Wolfganga v Pippingu na okraji Mnichova, kde byl baldachýn proveden mezi lety 1480–1490 formou iluzivní malby na stěně lodi, nad funkčním řečništěm. Popsané řešení ukazuje, že se jednalo o čistě dekorativní prvek, od jehož trojrozměrné realizace bylo mnohdy upuštěno především kvůli vysokým nákladům na zhotovení.³³

Z materiálového hlediska lze kazatelny dělit na dřevěné a kamenné, přičemž ze dřeva se zhotovovaly zprvu jen nejstarší přenosné kazatelny, ke kterým teprve v pozdním středověku přibývaly kamenné konstrukce. Avšak i po nástupu kamenných vznikaly nadále stejně náročné provedené a zdobené kazatelny ze dřeva.³⁴ U dřevěných realizací se užívala výzdoba obvykle ve formě ploché řezby a malby, u kamenných artefaktů se vyskytovaly nejen plně plastické reliéfy, ale i sochařská a portrétní díla jejich autorů.³⁵ Nejvýznamnější příklady pozdně středověkých kamenných kazatelen se zachovaly v domech a velkých městských nebo klášterních kostelech především na jihozápadě Německa, ve Švýcarsku a Rakousku – Bern (kolem 1470), Řezno (1482), Štrasburk (1485), Basilej (1486), Tübingen (kolem 1490), Ulm (1498–1499, poprseň 1385–1390, baldachýn 1510), Nördlingen (1499–1500), Freiburg im Üchtland (1513–1516), Vídeň (1514–1515) a řada dalších.³⁶

U nás si připomeňme alespoň kamenné kazatelny v kostele Panny Marie před Týnem v Praze (druhá polovina 15. století),³⁷ sv. Petra a Pavla v Brně (kolem 1500),³⁸ sv. Bartoloměje v Rakovníku (datovaná 1504, iniciály MR, snad Rejsek?),³⁹ sv. Vavřince v Kaňku u Kutné Hory (Matěj Rejsek, před 1506),⁴⁰ Panny Marie Na Náměti v Kutné Hoře (Wendel Roskopf, 1513–1516),⁴¹ sv. Jana Křtitele v Kurdějově (datována 1522),⁴² sv. Jakuba v Brně (datována 1526),⁴³ Nanebevzetí Panny Marie v Mostě

4

(kolem 1530),⁴⁴ Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Labem (1530–1540),⁴⁵ sv. Mikuláše v Lounech (kolem 1540)⁴⁶ nebo kazatelnu v křížové chodbě bývalého františkánského kláštera v Plzni (datována 1543)⁴⁷ a řadu dalších.

Středověké kazatelny na jihu Čech

Český Krumlov, farní kostel sv. Víta

Tradice kázání v Českém Krumlově sahá přinejmenším do třetí čtvrtiny 15. století, jak vyplývá z řádu pro slavnost Ukazování sv. ostatků, který byl sepsán mezi lety 1367–1369. Po skončení prezentace relikví se měla jedna skupina věřících odebrat do dvora minoritského kláštera, aby si vyslechla kázání v němčině. Druhá část se přesunula do prostoru křížové chodby, aby si podobně jako lidé na hřbitově vyslechla české kázání.⁴⁸ Samostatný německý kazatel, tehdy jím byl Johannes († 1383), je v Českém Krumlově poprvé doložen v listině vydané 21. ledna 1375.⁴⁹ Anežka z Wallsee († 1402), vdova po Joštovi I. z Rožmberka († 1369), založila společně s Alžbětou z Halsu († 1398), manželkou Jana I. z Rožmberka († 1389), 26. června 1380 v kostele sv. Víta při oltáři Panny Marie nadaci pro oltářníka. Jelikož měl být tento kněz zároveň českým kazatelem, nechali pro něj na faře zřídit knihovnu, aby si mohl doplňovat vzdělání.⁵⁰ Alespoň o úmyslu zřídit pevnou kazatelnu svědčí smlouva o dostavbě kostela sv. Víta v Českém Krumlově, kterou uzavřel 22. dubna 1407 krumlovský farář Hostislav z Bílska († 1414) s kamenickým mistrem Janem a jeho bratrem Křížem jako ručiteli.⁵¹ V soudobém, avšak neúplném opisu smlouvy,⁵² stejně jako v jejím přepisu zhotoveném rožmberským archivářem Václavem Březanem na konci 16. století,⁵³ se kameník Jan zavazuje: „... mám sklépek učiniti, ... a kazatedlnici,

Obr. 5. Český Krumlov, kostel sv. Víta, nika zazděného vstupu na zaniklou pavlač, pohled od severu z prostoru schodiště. Foto: Roman Lavička, 2015.

Obr. 6. Český Krumlov, kostel sv. Víta, schodiště ze sakristie do klenotnice, pohled na exteriér od severu. Foto: Roman Lavička, 2016.

... a u některého slupa v kostele mám udělati kazatedlnici tesným kamenem, jakož svrchu psáno jest.“ Tato část je pravděpodobně nejstarší písemný doklad o užívání kazatelny v interiéru kostela na jihu Čech. Z porovnání smlouvy s existující stavbou vyplývá, že byla sice rámcově dodržena, ale došlo k jistým změnám zejména v provedení pilířů a částečně i klenby. Zmíněná kamenná kazatelna se v interiéru kostela sv. Víta dnes nenalézá a na očistěných kamenných pilířích trojlodí se žádné stopy po její existenci zjistit nepodařilo. Otázkou tedy zůstává, zda byla u nějakého sloupu trojlodí vůbec zhotovena, nebo byla-li z interiéru během doby odstraněna.

V této souvislosti je však zajímavé zjištění v prostoru schodiště, které stoupá z přízemí sakristie na klenutém pasu vně severní stěny trojlodí k západu, aby se v polovině délky na podestě obrátilo opačným směrem a druhým ramenem dosáhlo až do interiéru klenotnice umístěné v prvním patře nad sakristií. Právě na zmíněné podestě nalézáme v jižní zdi schodiště (severní zdi boční lodi) pravoúhlou niku s rovným překladem ($170/172 \times 77/70 \times 30$ cm) a v ní uvnitř zazděný nevelký vstup s lomeným záklenkem ($150 \times 50 \times 5/10$ cm). Tvar výklenku, absence profilace po obvodu ostění a práh cca 20 cm nad úroveň podesty nás nenechává na pochybách, že hledíme na rubovou stranu zazděného portálu, který původně uzavíraly svislové dveře. Domněnka, že se jedná o pozůstatek okna ze starší stavby, je naprosto mylná, neboť dotčená nika by musela mít kónicky rozevřené špalety i parapet a ostění pro usazení výplně by se nenalézalo při lici stěny, ale přibližně uprostřed její šířky.⁵⁴

Při poslední rekonstrukci interiéru trojlodí se v roce 1992 podařilo odhalit čelní, do interiéru severní boční lodi obrácenou stranu výše popsaného vchodu, jehož otvor lemovalo po obvodu červenohnědé kvádřovité s konturou.⁵⁵ Na základě tehdy pořízené dokumentace a proměření zjišťujeme, že uvedený vstup se nalézal v ose nad rozměrnou nástěnnou malbou s Ukřižováním, donátory a jejich svatými přímluvci (242×303 cm), zhotovenou mezi lety 1430–1440.⁵⁶ Horní okraj obrazu se nalézá 406 cm nad podlahou lodí a práh vstupu z podesty schodiště u sakristie cca 15–20 cm nad ním. Vzhledem ke komunikaci vedoucí ke zjištěnému vstupu přímo z interiéru sakristie a umožňující tak vstoupit na vyvýšené místo v severovýchodním koutu trojlodí lze oprávněně

5

6

předpokládat, že se zde nalézala malá pavlač nesená trámkou nebo krakorci. Zaniklá konstrukce mohla sloužit nejen ke kázání, ale rovněž i k ukazování relikvií a ostatků, které se po skončení výstavby daly bezpečně uložit v klenotnici nad sakristií, přístupné ze stejného schodiště. Nedávné studie o krumlovském procesí spojeném s ukazováním ostatků v oktáv svátku Božího Těla přinesly mnoho zásadních informací o liturgické praxi ve středověkém Českém Krumlově,⁵⁷ ovšem relikvie byly při této příležitosti vystavovány na stálém místě mezi farním kostelem a klášterem.⁵⁸

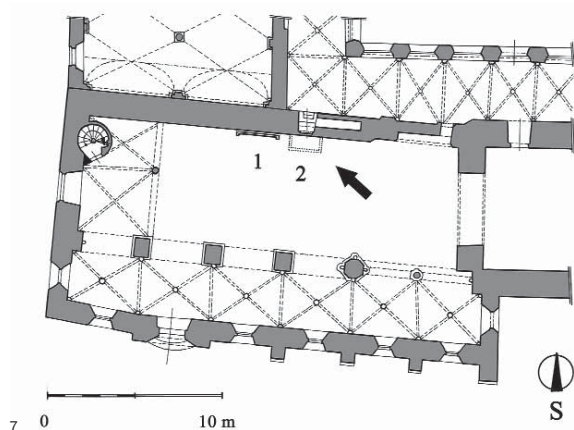
Je tedy velmi pravděpodobné, že zřejmě z finančních důvodů ve smlouvě zmíněná kamenná konstrukce nebyla nakonec zhotovena, ale máme tak alespoň konkrétní doklad o užívání kazatelen v interiéru jihočeských kostelů na počátku 15. století. Pravdou zůstává, že smlouva se týká stavby a vybavení jednoho z nejvýznamnějších, největších a nepochybně tou dobou finančně nejlépe zajištěných farních kostelů na rožmberském dominiu, a tak nelze automaticky předpokládat soudobý výskyt kamenných kazatelen v celém regionu. Vzhledem k četnosti a stáří zachovaných příkladů v Čechách i sousedních německy mluvících oblastech je pravděpodobnější, že k rozšíření jejich kamenné varianty došlo až v pozdním středověku v souvislosti se stoupající materiální úrovní společnosti.⁵⁹ Proto by bylo na počátku 15. století, kdy byla sepsána krumlovská smlouva, reálné očekávat v interiérech většiny jihočeských kostelů, pokud vůbec, tak především levnější dřevěnou variantu kazatelny.

Jindřichův Hradec, bývalý klášterní kostel sv. Jana Křtitele

O převažujícím používání dřevěných kazatelen ještě během pozdního středověku zřejmě svědčí i velmi známá nástěnná malba s kázaj-

cím mnichem (vnější rozměr 245×320 cm), která byla zhotovena na severní stěně lodi kostela sv. Jana Křtitele bývalého minoritského kláštera v Jindřichově Hradci. Prakticky všichni badatelé se zabývali především otázkou, zda je na obraze zachycen Jan Kapistrán,⁶⁰ sv. Bernardin Sienský,⁶¹ nebo ve starší době ještě přicházel v úvahu sv. František z Assisi⁶² či snad sv. Bonaventura.⁶³ Především s ohledem na Kapistránovu cestu z Moravy do Čech roku 1451 a tradici, že se při návratu z Českého Krumlova zastavil někdy v listopadu téhož roku v Jindřichově Hradci,⁶⁴ kladou prakticky všichni autoři vznik malby do doby krátce poté, tedy do 50. let 15. století. Všem však dosud uniká charakter výjevu, důvod jeho umístění a z toho vyplývající funkce. Zmíněný výjev ohraničuje 10 cm široký rám, který vystupuje cca 0,5–1 cm nad okolní plochu a je doplněn iluzivní malbou plastických terčů, respektive puklic. Právě toto iluzivní orámování mělo v divákovi vyvolat dojem zavěšeného deskového obrazu, který tu však nebyl umístěn náhodně. Zásadní pro pochopení jeho významu je situace na opačné straně severní obvodové zdi hlavní lodi kostela, tedy v prostoru přiléhajícího křídla křížové chodby.

V jihozápadním koutovém poli jižního ramene ambitu se v jižní stěně nalézá nika zazděného vstupu na kazatelnu. Práh portálu spočívá 208 cm nad současnou podlahou chodby a zjištěný rozdíl bylo možno překonat jen díky třem stupňům v síle zdíva a zmizelému dřevěnému schodišti nebo žebříku. V jižní čelní stěně výklenku je zřetelné půlkruhové klenuté ostění, jehož čelní, zřejmě profilovaná strana se obracela směrem do lodí. Zde však portál už není patrný, neboť z této strany byl uzavřen zazdívkou a zakryt omítkou při zřízení nové kazatelny blíže vítěznému oblouku. Nika zrušeného přístupu má nízkou segmentovou klenbičku, která je směrem do chodby ukončena trámo-

vým překladem průřezu 22 × 27 cm a délký větší než 300 cm, přičemž nelze přesně určit jeho skutečný rozměr, neboť je z větší části zazděn v navazující stěně. Mezi dřevěným hrano-lem a přiléhající částí klenbičky se v levé (vý- chodní) stěně nalézá otvor, kterým je patrná stavební a vývojová situace jižní stěny ambitu, respektive severní obvodové zdi hlavní lodi kostela. Z ohledání dutiny vyplývá, že tato část zdíva v délce dvou sousedních klenebních polí křížové chodby byla původně užší a vytvářela pravděpodobně při pohledu z ambitu širokou a mělkou niku, snad vzniklou při zazdění jedno- ho pole dělicí arkády původně plánovaného troj- lodí. Tento úsek zúžené zdi byl následně přele- nut relativně plochým segmentovým pasem, na jehož spodní straně jsou v maltě doposud patrné otisky dřevěného bednění složeného z příčně kladených krátkých prkének. Pod tímto pasem běží podél jižní stěny chodby několikametrový trám, který je ukotven v jihozápadním koutu am- bitu a tvoří zároveň krajní překlad niky zrušené- ho vstupu. Až ke spodní hraně dřevěného hrano- lu byla zalícována příčka ze smíšeného zdíva, která jej zároveň podpírá. Prostor mezi horním okrajem trámu vyplnily zlomky cihel a cihelných dlaždic spojovaných maltou. Vznikla tak vlast- ně lehká stěna, která zarovnávala nejen průběh obvodové zdi kostelní lodi při styku s jižním ra- menem křížové chodby, ale zároveň vytvořila dutinu mezi nimi.⁶⁵ Do hmoty popsané příčky byla při klenutí ambitu kolem roku 1481 vlože- na kružbová konzola s klenebními výběhy pro nasazení žeber.⁶⁶

Původně plochostropá křížová chodba mino- ritského kláštera vznikala podle zachované smlouvy z roku 1369 a byla přiložena k nedo- končenému, podstatně staršímu konceptu troj- lodního kostela, jak dokládá zazděná lomená arkáda a její nosné pilíře dobře patrné ve vý- chodní části severní zdi hlavní lodi.⁶⁷ Při styku nového ambitu a zrušené mezilodní arkády kostela vznikl poměrně složitý půdorys s různě se zalamující a místy ustupující obvodovou stě- nou.

To nevadilo během existence plochostro- pé fáze, kdy se pomocí různých dlouhých trámů a libovolného počtu podhledových prken bez větších obtíží dařilo uzavřít jakýmkoliv způso- bem členěný obrys. Jiná situace nastala na konci středověku, kdy vyvstal plán křížovou chodbu po více jak sto letech zaklenout. Sice by bylo technicky možné vsadit klenební konzolu do staré obvodové zdi kostela, ovšem pokud by se konzoly nenacházely na stěně v jedné li- nii, vznikla by výrazně nepravidelná klenební pole, která by pak bylo složité zaklenout křížo- vou klenbou, konstruovanou obvykle na pravid- elném pravoúhlém půdorysu. Proto byl počát- kem 80. let 15. století pomocí jednoduché příčky nejprve, ze stavebního hlediska velmi úsporně, zarovnan obvod jižního ramene, při- čemž do příčky byla během stavby osazena kle- nební konzola s výběhy na rozhraní koutového a směrem k východu navazujícího klenebního pole. Popsaná situace nám sice osvětluje dů- vod vzniku příčky a zároveň nám tuto stavební úpravu relativně přesně datuje, ale už nám ne- říká nic o stáří vstupu na kazatelnu. Renesan- ní malba kazatele⁶⁸ na stěně vlevo od niky je datována v souvisejícím nápisu letopočtem 1556. Ten nám pouze určuje, kdy nejpozději musel vchod existovat, neboť postava je na- malována mimo osu stěny kompozičně a s na- točením ke zrušenému vstupu, což je doklad, že malíř ještě funkční průchod viděl a při své práci respektoval. Pokud doměříme a promít- neme zazděný vstup na stěnu uvnitř kostela, zjišťujeme, že se otevíral s prahem 190 cm nad podlahou, vpravo od nástěnné malby kaza- tele, a to v její bezprostřední blízkosti. Skuteč- nost, že se v jednu dobu nalézaly vedle sebe kazatelna a zarámovaný „závěsný“ obraz kaza- tele, není jistě náhodná. Máme tu však hned několik dosud nezodpovězených otázek. A to, zda byla nástěnná malba, kladená všeobecně do doby kolem roku 1450, namalována vedle starší, nebo současně zřízené kazatelny, či zda byly vstup a kazatelna zřízeny v těchto místech

Obr. 7. Jindřichův Hradec, kostel sv. Jana Křtitele, řez dvoulodím kostela a částí křížové chodby – č. 1 obraz kaza- tele, č. 2 vstup na kazatelnu, poloha označena šipkou. Kresba: Roman Lavička, 2016.

Obr. 8. Jindřichův Hradec, kostel sv. Jana Křtitele, severní zeď hlavní lodi s rekonstruovanou podobou vstupu na za- niklou kazatelnu vedle malby kazatele. Foto a kresba: Ro- man Lavička, 2016.

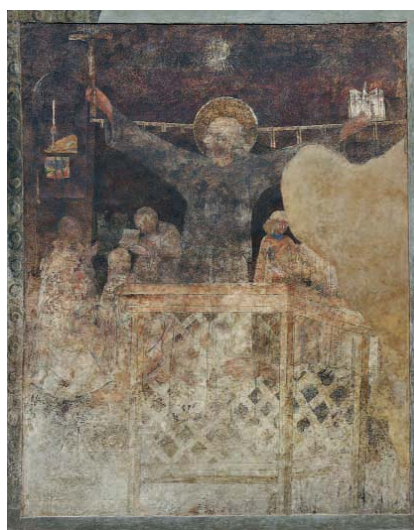
krátce před rokem 1556 právě s ohledem na existující rozměrný pozdně středověký obraz kazatele? A nelze pominout ani pochybnost, zda malba kazatele vznikla skutečně v 50. le- tech 15. století.

Ze studia situace v klášterních kostelech mendikantských řádů vyplývá, že kazatelna bý- vala v průběhu středověku často umístěna na jedné z delších obvodových zdí lodi, obvykle uprostřed, aby se kolem ní mohl v půlkruhu shromáždit co největší počet posluchačů. A ne- jinak tomu bylo zřejmě i v Jindřichově Hradci. Pokud si prohlédneme půdorys a vezmeme v úvahu stavební vývoj kostela, zjistíme i díky kamenickým značkám nejen to, že až do 80. let 15. století byla hlavní loď plochostropá, ale hlavně v ní do té doby chyběla hudební kruch- ta, dnes nesená dvoudílnou arkádou při západ- ním průčelí. Shledáváme tu tedy typický jedno- duchý prostor kostelní lodi žebravého řádu, kde se uprostřed severní stěny nalézala kaza- telna přístupná z interiéru navazující křížové chodby. S ohledem na existující smlouvu na její stavbu lze soudit, že nějaký vstup na kazatelnu, a tedy i kazatelna sama musely existovat nej- později k roku 1369. Zjišťujeme v principu sro- vatelnou situaci se zmíněným zazděným prů- chodem v českokrumlovském kostele, zde navíc doprovázenou malbou s výmluvným ná- mětem kazatele stojícího na dřevěném řečništi. Zároveň můžeme předpokládat, že se tady od 14. století nacházela dřevěná kazatelna, snad podobné konstrukce, jakou vidíme na obraze.

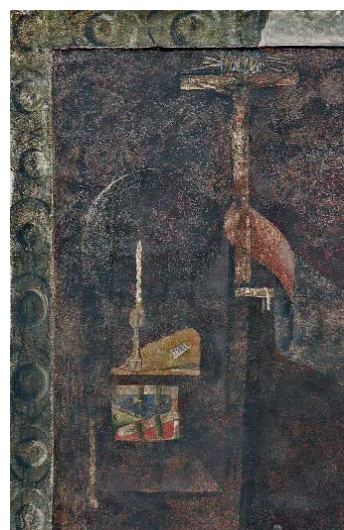
Na závěr je potřeba vrátit se k polemice o identifikaci mnicha kazatele zmíněné v úvodu.

Vzhledem k dlouhodobě tradované návštěvě Jana Kapistrána v Jindřichově Hradci bychom mohli obraz pokládat za pamětní zobrazení, které mělo současníkům i následovníkům připomínat nejen údajné kázání tohoto mnicha právě zde z této (dnes zaniklé) kazatelny, ale zároveň snad mělo dodávat každému zde pronesenému kázání osobitý význam při očividném srovnání živého s legendami opředeným namalovaným kazatelem. Podíváme-li se na obraz podrobněji, je mimo hlavní, mnohokrát detailně popisovanou postavu kazatele s knihou, křížem a bernardinským sluncem nad hlavou a asistenční postavy⁶⁹ důležitý především motiv perspektivně konstruované půlkruhové niky v levém horním rohu. Při jejím levém kraji stojí malý svícen se svíčkou, za ním jsou ve spodní části patrné části vazeb tří knih sepnutých sponami, nad nimi je na polici větší svícen s hořící svíčkou postavený snad vedle pulpitu (?) s popsaným lístkem papíru. Jak již poukázal Jaroslav Pešina, jedná se o slohově velmi pokročilý motiv zátiší nizozemského původu, se kterým se setkáváme v českém malířství až v 70.–80. letech 15. století.⁷⁰ Restaurování malby v roce 1982 prokázalo, že jako jediná v interiéru kostela byla provedena temperovou technikou na červené imprimituře, a protože se v převážné části kompozice již nezachovala původní barevná vrstva, nelze její vznik zařadit přesněji než do druhé poloviny 15. století.⁷¹ V této souvislosti je rovněž potřeba uvést, že jindřichohradečtí minorité vlastnili velmi kvalitní portrét Jana Kapistrána († 1456), který zachycuje, jak vypadal při návštěvě Augsburgu roku 1452. Obraz namaloval kolem roku 1490 na základě osobní vzpomínky na setkání v rodném městě augsburský malíř Thoman Burgkmair (1444–1523).⁷² Bohuslav Balbín zaznamenal v 17. století tradici, že Jan Kapistrán kázal v jindřichohradeckém kostele sv. Václava, kde vlastnoručně nakreslil trigram YHS.⁷³ I když nelze kazatelův pobyt v Jindřichově Hradci bezpečně prokázat, dokládá držení zmíněného portrétu přinejmenším úctu k jeho osobě rozvíjenou klášterem nejpozději od konce 15. století. Ta mohla vycházet ze živé tradice o jeho údajné návštěvě, nebo naopak mohla podnítit vznik dalších legend. Navíc přinejmenším mezi lety 1481–1484 procházel jindřichohradecký klášter rozsáhlou stavební obnovou financovanou z prostředků měšťanů a za podpory Jindřicha IV. z Hradce (1442–1507).⁷⁴

Jelikož se teprve v 60. letech 15. století objevují četnější odkazy „na opravu a zdělání na-depsaného kláštera“ nebo „na opravenie kláštera“, které se ve větší míře uskutečnilo až po 10–15 letech, je málo pravděpodobné, že by nástěnná malba kazatele byla pořízena již po roce 1451, kdy měl konvent zřejmě zchátralé budovy a snad i existenční potíže.⁷⁵ Za daných okolností lze spíše předpokládat, že teprve

9

10

v 80. letech 15. století byl při klenutí křížové chodby a kostela upraven starší nebo zřízen nový vchod na kazatelnu⁷⁶ a k ní se v interiéru hlavní lodi připojil symbolický obraz kazatele, kterým byl vzhledem k zachovanému Burgkmairovu portrétu nejspíše opět Jan Kapistrán. Bez ohledu na historickou skutečnost tak v Jindřichově Hradci mohla díky živé a podporované tradici vzniknout jedna z tzv. Kapistránových kazatelen, které se zřizovaly v druhé polovině 15. století jako památka na místech spojovaných s jeho skutečným či domnělým působením. Jako příklad uvedme kamennou kazatelnu na severovýchodním opěráku presbytáře domu sv. Štěpána ve Vídni, kam byla přesunuta nejpozději na počátku 18. století z prostoru hřbitova,⁷⁷ nebo další, která byla kolem roku 1500 umístěna na severozápadní nároží severní předsíně domu sv. Petra v Brně.⁷⁸ S Kapistránem bývá rovněž spojována kamenná kazatelna, dnes na hřbitově u kostela Panny Marie na Starém městě v Telči, blízko kaple sv. Rocha. Podle tradice z ní měl kázat roku 1451 při své cestě do Jindřichova Hradce.⁷⁹ Boky řečniště zdobí slepé, v principu ještě pozdně gotické kružby a na čelní straně reliéf okřídleného býka s nápisovou páskou jako symbolem sv. Marka evangelisty. Při horním okraji se však nalézá prázdný erbovní štítek renesančního typu, který řadí vznik kazatelny až do první čtvrtiny 16. století, a je tedy zřejmé, že na ní noha Kapistránova nikdy nevstoupila, pravděpodobně jako v Jindřichově Hradci.

Bechyně, bývalý klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie

V bývalém františkánském klášteře v Bechyni, respektive v severovýchodním koutovém poli severního ramene křížové chodby se zachovala pozdně středověká kamenná kazatelna. Polygo-

Obr. 9. Jindřichův Hradec, kostel sv. Jana Křtitele, malba kazatele Jana Kapistrána, kolem 1480, severní zeď hlavní lodi. Foto: Roman Lavička, 2016.

Obr. 10. Jindřichův Hradec, kostel sv. Jana Křtitele, malba kazatele Jana Kapistrána, kolem 1480, severní zeď hlavní lodi – detail iluzivní niky. Foto: Roman Lavička, 2016.

nální řečniště o pěti stranách osmiúhelníku ne- se velká, stejně zalamovaná kamenná konzola, která je na povrchu členěna řadou horizontálních výžlabků a prutů. Snad kamenný nebo zděný parapet se skládá z pěti obdélných hladkých polí na půdorysu řečniště a je ukončen dřevěnou, zřejmě později doplněnou profilovanou římsou. Vzhledem k absenci podpory, která by vyrůstala od podlahy, lze tuto konstrukci bezpochyby zařadit k typu výše zmíněných tzv. refektářových nebo jinak také konzolových kazatelen. Nejen stavební vývoj kostela, který byl budován mezi lety 1490–1500, ale především profilace konzoly dovoluje při srovnání se soudobými kamenickými pracemi soudit, že kazatelna vznikla nejpozději kolem roku 1500.⁸⁰

Přestože se na jejím povrchu nachází několik vápenných nátěrů, což hovoří pro dlouhodobější umístění, její současná poloha vzbuzuje oprávněné pochyby, zda se nalézá v místě původního určení. Účelem kázání bylo oslovit co největší množství lidí a to vyžaduje odpovídající prostor pro jejich shromáždění. Zde, v relativně úzké a dlouhé klášterní chodbě, postrádáme místo pro předpokládané posluchače; navíc se nalézáme v prostoru bývalé klausury, tedy místa, které nebylo primárně určeno pro pobyt široké veřejnosti, k níž mělo kázání bezpochyby směřovat. Původní umístění bychom tedy v době jejího vzniku kolem roku 1500 mohli očekávat na jedné z bočních stran dvoulodního prostoru

11

12

klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie. Vzhledem k situování konventu, a tedy i přístupu řádového kněze je možno zvažovat osazení na severní zdi lodi. Jelikož dotčená stěna je dnes omítaná a bílená, v prostoru kostela z větší části krytá oltář a z opačné strany, tedy v jižním křídle ambitu jsou mezi vystupující opěrné pilíře zabudovány skříně, nemůžeme ani hledat, natož ověřit náznaky umístění kamenné kazatelny a případného přístupu z křížové chodby skrze zeď kostela, tak jak tomu bylo v jindřichohradeckém konventu. Předpokládáme určení kazatelny do kostela podporuje rovněž starší tradice a praktické hledisko, kdy dvoulodí poskytovalo nepochybně více prostoru pro posluchače než křížová chodba.⁸¹

Dolní Dvořiště, farní kostel sv. Jiljí

Přímo na česko-rakouském pomezí, při významné obchodní cestě z jižních Čech směrem na Freistadt a Linec se nalézalo v pozdním středověku prosperující městečko Dolní Dvořiště. Přibližně uprostřed volné plochy náměstí byl na nejvyšším místě založen kostel sv. Jiljí, obklopený původně hřbitovem. Výstavba nynější svatyně mezi lety cca 1480–1507 beze zbytku nahradila původní menší kostel. Trojlodí se budovalo podle původního plánu až do doby kolem roku 1500, kdy došlo krátce před dokončením k zásadní změně projektu. Následovalo zvýšení koruny zdiva a zaklenutí interiéru trojlodí sítovou klenbou.⁸² Zřejmě krátce po dokončení vysvětil kostel s oltář a hřbitovem 11. července 1507 pasovský světitel biskup Bernhard Meurl (1496 – † 1526), titulární biskup Libanenský.⁸³

K jižní straně severovýchodního pilíře trojlodí, blíže vítěznému oblouku je přisazena kamenná, přibližně dva a půl metru vysoká kazatelna. Z umístění a provázání jejího točitého schodiště s hmotou pilíře vyplývá, že musela

vzniknout současně s ním, tedy v první stavební etapě trojlodí mezi lety 1490–1500.⁸⁴ Ze soklu ve tvaru osmiúhelné plastické hvězdy vyrůstá válcová podpora členěná na povrchu vlevo stáčenými ostrými kanelurami. Koš řečniště nese kalich na povrchu doplněný válcovými pruty, opět vytesanými do podoby hvězdy. Polygonální řečniště na půdorysu osmiúhelníku má po obvodu pětibokou poprseň, jejíž jednotlivé díly jsou na hranách vzájemně odděleny svisle vedenými žebry s profilací vyžlabeného klínu. Ve vpadlých polích vytvářejí stejné žebrové profily reliéfní oslí obloučky ukončené na vrcholu redukcí křížové kytky. Dřevěná římsa na horním okraji parapetu a dřevěný baldachýn jsou novogotické doplňky vzniklé zřejmě současně s pořízením bočních oltářů roku 1881.⁸⁵ Přístup na kazatelnu vede od východu po točitém schodišti, jehož osm stupňů je ukotveno ve hmotě sloupu podpírajícího klenbu trojlodí. Parapet schodiště člení z vnějšku šest kosodélných polí oddělených stejným profilem jako v případě poprsné řečniště a jejich plocha je opět prázdná. Z hlediska typologie je kazatelna pravděpodobně jediným zástupcem skupiny jednopodporových konstrukcí s polygonálním řečništěm, které nalézáme kolem roku 1500 ve větším počtu v sousedních regionech.

Kazatelna (1490–1500) spolu s kamennou křtitelnicí (kolem 1500) kostela v Dolním Dvořišti se mimo svou hlavní funkci stala formálním vzorem pro jednodušší, ale tvaroslovím velmi blízkou křtitelnicí kostela sv. Ondřeje v nedalekém Rychnově nad Malší (1500–1509). Tento typ byl zřejmě s ohledem na význam kostela a nedostatek finančních prostředků dále zjednodušen a užit při tesání křtitelnice kostela sv. Bartoloměje v Malontech (1500–1510). Obě uvedené křtitelnice z prvního desetiletí 16. století jsou prací, respektive návrhem jednoho kamenického mistra, který pouze zjednodušil a upravil náročný

Obr. 11. Jindřichův Hradec, kostel sv. Jana Křtitele, nika zazděného vstupu na zaniklou kazatelnu, pohled od severu z křížové chodby. Foto: Roman Lavička, 2016.

Obr. 12. Jindřichův Hradec, kostel sv. Jana Křtitele, nika zazděného vstupu na zaniklou kazatelnu, celkový pohled od severu z křížové chodby. Foto: Roman Lavička, 2016.

vzor z velkého městského kostela. Tvarosloví kazatelny a portálu (1490–1500) do depozitáře kostela v Dolním Dvořišti (1490–1500) zásadně ovlivnilo členění a profilaci hlavního jižního vstupu kostela sv. Ondřeje v nedalekém Rychnově nad Malší (1500–1509).⁸⁶ To potvrzuje situaci, kdy stavba velkého městského kostela byla zdrojem podnětů a vyvolala poptávku v okolních vesnicích a městečkách, kde však objednavatelé neměli při úpravě svých kostelů k dispozici stejné množství peněz.

Závěr

Studium kazatelen na jihu Čech prokázalo situaci, která byla obvyklá jinde v Evropě po celou dobu středověku. Na první pohled je nápadné, že se do současnosti zachoval jen velmi malý počet kazatelen. To však není důsledek nepříznivé situace v mladších dobách, nýbrž charakteru a vývoje kazatelství, které bylo od 13. století po dlouhou dobu výsadou mendikantských řádů. Jejich příslušníci šířili Boží slovo na svých cestách často pod širým nebem. Proto záhy vznikly velmi prosté, přenosné kazatelny ze dřeva s minimální nebo žádnou výzdobou, a jako čistě užitkové a velmi namáhané předměty s krátkou dobou trvanlivosti prakticky neměly naději na uchování. Nejinak tomu bylo i v případě mobilních dřevěných kazatelen v interiérech klášterních kostelů, kterých máme v Evropě k dispozici jen několik kusů. Změnu přinesl až rozvoj kazatelství ve 14. století a jeho přesun do farních kostelů spojený se zřizováním trvalých predikatur. I přes stabilní místa určená pro kázání velmi dlouho přetrvávala tradice budování dřevěných konstrukcí, které nebyly opuštěny ani na konci 15. století, kdy se začaly ve větší míře objevovat kamenné kazatelny, jak je známe dnes.

Na jihu Čech dnes zjišťujeme příklad jedné kamenné konzolové kazatelny z prostředí kláštera v Bechyni (kolem 1500) a jednopodporové kamenné kazatelny ve farním městském kostele v Dolním Dvořišti (kolem 1500). Někdy nám však po středověké kazatelně zbylo jako negativní otisk jen komunikační řešení spojené s výzdobou jako v případě klášterního kostela v Jindřichově Hradci (1480–1490). Smluvně doložené zhotovení kazatelny v Českém Krumlově roku 1407 je bezpochyby nejstarším písemným dokladem o užívání kamenných konstrukcí v regionu. Do budoucna se tak nedá vyloučit zjištění dalších pozůstatků středověkých kazatelen, spíše však ve formě zachovaných přístupů a schodišť v interiérech kostelů.

Obr. 13. Bechyně, bývalý františkánský klášter, kazatelna kolem 1500, celkový pohled od jihu z křížové chodby. Foto: Roman Lavička, 2016.

Obr. 14. Bechyně, bývalý františkánský klášter, detail kazatelny v křížové chodbě, kolem 1500. Foto: Roman Lavička, 2016.

Článek vznikl v rámci výzkumného cíle Tematické průzkumy památek, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury dlouhodobého rozvoje výzkumné organizace NPÚ (DKRVO).

■ Poznámky

1 Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971, s. 246; Jiří Rejzek, *Český etymologický slovník*, Voznice 2012, s. 278–279.

2 Karl Halbauer, *Preditstuhl. Die spätgotische Kanzeln im württembergischen Neckargebiet bis zur Einführung der Reformation*, Stuttgart 1997, s. XI.

3 Peter Poscharsky, *Die Kanzel. Erscheinungsform im Protestantismus bis zum Ende des Barocks*, Gütersloh 1963, s. 15.

4 Jiří Kuthan, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města – hrady – kláštery – kostely*, Vimperk 1994, s. 44–47, 130–133, 134–135, 190–193, 286–287, 308.

5 Viz Poscharsky (pozn. 3), s. 15–16; Hugh Lawrence, *Dějiny středověkého mnišství*, Praha 2002, s. 237–238.

6 Viz Poscharsky (pozn. 3), s. 16, 21–22, 23. Souhrnně k problematice kazatelství v českých zemích naposledy Pavel Soukup: *Kazatelství a propaganda*, in: Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (eds.), *Husitské století*, Praha 2014, s. 415–434.

7 Viz Poscharsky (pozn. 3), s. 16.

8 Adolf Reinle, *Die Ausstattung deutscher Kirchen im Mittelalter. Eine Führung*, Darmstadt 1988, s. 42; Viz Halbauer (pozn. 2), s. XI.

9 Viz Poscharsky (pozn. 3), s. 17; Viz Reinle (pozn. 8), s. 42. Řadu reprodukcí obrazů, nástěnných maleb, iluminací a grafik s vyobrazením kazatelny přinesli v poslední době: Cermanová – Novotný – Soukup (pozn. 6), s. 25, 64, 78, 434, nebo Jan Chlíbec, *Bernardinské slunce nad českými zeměmi*, Praha 2016, s. 48, 58, 113, 116.

10 Viz Halbauer (pozn. 2), s. 36; Richard S. Field (ed.), *The illustrated Bartsch, 164 (Supplement), German single-leaf woodcuts before 1500*, s. 357, č. 1278 a s. 360, č. 1279-1.

11 Rukopis (*Ostrovský/Schlackenwerther Codex*) je dnes uložen ve sbírkách – The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Kalifornie, USA, sign. Ms. Ludwig XI 7.

12 Ms. Ludwig XI 7, fol. 135, <http://www.getty.edu/art/collection/objects/4045/>, vyhledáno 15. 5. 2016.

13 Evangeliiář Jana z Opavy (*Troppauer-Evangeliiar* / *Evangeliiar des Johann von Troppau*) je dnes uložen ve sbírkách Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni, Rakousko, sign. Cod. 1182 Han.

14 Faksimile rukopisu: Andreas Fingernagel – Ulrike Jenni (eds.), *Evangeliiar des Johann von Troppau*, Gütersloh 2005, je částečně dostupné na <http://www.facsimilefin->

13

14

der.com/facsimiles/gospels-john-opava-johann-troppau-facsimile, vyhledáno 15. 5. 2016.

15 Michaela Ottová – Lubomír Turčan (eds.), *Severozápadní Čechy za vlády Lucemburků*, Litoměřice 2016, s. 282, foto č. 36.

16 Knihovna Národního muzea v Praze, *Krumlovský sborník*, sign. II B 10, pag. 238 – iluminace kazatel a hříšník, http://v2.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digdoc&virtum=0&client=, vyhledáno 15. 5. 2016.

17 Rosgartenmuseum Konstanz, Německo, *Richental Konzilschronik*, kolem roku 1465, sign. Hs. 1; Faksimile rukopisu: Otto Feger (ed.), *Ulrich Richental: Das Konzil zu Konstanz*, Starnberg – Konstanz 1964, fol. 15v, 16r; Knihovna Národního muzea v Praze, *Chronicon Concilii Constantiensis*, 1470–1480, sign. VII.A.18, fol. 24v, 25r; http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_VII_A_18, vyhledáno 22. 6. 2016.

18 Viz Reinle (pozn. 8), s. 42; Maël Roumois, *Objekt des Monats Nr. 13: Mobile Kanzel aus der Klosterkirche Königsfelden* (11. 12. 2014), <http://museumaargau.ch/blog/objekt-des-monats-nr-13-mobile-kanzeln-aus-der-klosterkirche-koenigsfelden/>, vyhledáno 21. 6. 2016.

19 Viz Reinle (pozn. 8), s. 42.

20 Viz Halbauer (pozn. 2), s. XI.

21 Viz Reinle (pozn. 8), s. 46.

22 Viz Halbauer (pozn. 2), s. XII.

23 Viz Poscharsky (pozn. 3), s. 20–21; viz Halbauer (pozn. 3), s. 50.

24 Viz Poscharsky (pozn. 3), s. 31.

25 Viz Halbauer (pozn. 2), s. 51.

26 Viz Reinle (pozn. 9), s. 48.

27 Viz Halbauer (pozn. 2), s. 23–24.

28 Viz Poscharsky (pozn. 3), s. 32, 33; Viz Halbauer (pozn. 2), s. 6.

29 Viz Poscharsky (pozn. 3), s. 17; Viz Halbauer (pozn. 2), s. 5, 40.

30 Viz Reinle (pozn. 8), s. 42 – autor bohužel neuvádí

místo ani bližší okolnosti popisované události.

31 Viz Poscharsky (pozn. 3), s. 17; Halbauer (pozn. 2), s. 3. Nejstarší, pravděpodobně soudobý baldachýn je zachován u kazatelny v kostele sv. Martina v Landshutu, jež koš nese letopočet 1422.

32 Viz Halbauer (pozn. 2), s. 46–47.

33 Adolf Thurner, *Die St. Wolfgang Kirche zu Pipping*, München 1990, s. 62–64; Hans-Jürgen Dennemarck, *München-Pipping. Filialkirche St. Wolfgang. Gesamtmassnahme 2009–2013*, München 2013, nestr.

34 Viz Reinle (pozn. 8), s. 5.

35 Viz Halbauer (pozn. 2), s. 5.

36 Viz Reinle (pozn. 8), s. 44, 46, 48.

37 Pavel Vlček (ed.), *Umělecké památky Prahy. Staré Město a Josefov*, Praha 1996, s. 106–107.

38 Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska I, (A–I)*, Praha 1994, s. 161.

39 Emanuel Poche et al., *Umělecké památky Čech III (P–Š)*, Praha 1980, s. 214.

40 Emanuel Poche et al., *Umělecké památky Čech II (K–O)*, Praha 1978, s. 9–30.

41 Ibidem, s. 195.

42 Viz Samek (pozn. 38), s. 575.

43 Ibidem, s. 167.

44 Viz Poche (pozn. 40), s. 433; Michaela Ottová – Jan Royt, *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mostě v době konfesních změn (1517–1594)*, Ústí nad Labem 2014, s. 138–139, kat. č. 21.

45 Emanuel Poche et al., *Umělecké památky Čech IV (T–Ž)*, Praha 1982, s. 146.

46 Viz Poche (pozn. 40), s. 319.

47 Kvalitní dokumentace k uvedeným příkladům viz: Jiří Kuthan, *Královské dílo z Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců, díl druhý*, Města, církve, korunní země, Praha 2013, s. 43, 44, obr. 31; s. 148, 149–150, obr. 200–203; s. 165–167, obr. 226, s. 228; s. 236, obr. 334; s. 279, obr. 417; s. 291, 298, obr. 455; s. 324, obr. 506; s. 379, obr. 572; s. 53, obr. 794.

48 František Šmahel, *Ordo ostendendarum reliquiarum*

15

Obr. 15. Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiří, kazatelna v trojlodí, 1490–1500, pohled od východu. Foto: Roman Lavička, 2015.

Crumlovi: Zkoumání pod drobnohledem, *Studia mediaevalia Bohemica*, 6/2014, s. 187–234, zde s. 220.

49 Valentin Schmidt – Alois Picha (eds.), *Urkundenbuch der Stadt Krumm in Böhmen, I. Band 1253–1419*, Prag 1908, s. 54, list č. 216.

50 Ibidem, s. 68–72, list č. 257.

51 Roman Lavička, Kostel sv. Víta v Českém Krumlově ve světle smlouvy z roku 1407, in: Kateřina Horníčková – Michal Šroněk (eds.), *Žena v činu. Sborník Hany J. Hlaváčkové*, Praha 2007, s. 345–370.

52 SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Velkostatek Č. Krumlov, I 3K alfa 43 b. Papír, 21 × 15,5 cm.

53 SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Vs Č. Krumlov, T 3K alfa 43 b. Papírový dvojlíst 30 × 20,5 cm.

54 Petr Pavelec, Středověká nástěnná malba v Českém Krumlově, in: Martin Gaží (ed.), *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví*, České Budějovice 2010, s. 371–424, zde s. 377 – nejedná se o okno a otvor není pozůstatkem staršího kostela, z kterého ve skutečnosti zbyla pouze spodní část západní věže. K tomu viz Lavička (pozn. 51), s. 350–358. Napsal jsem opakující teorii o okně jako pozůstatku staršího okna Zlata Gersdorfová, *Theatrum fidei Crumloviensis. Sakrální prostory Českého Krumlova ve světle slavnosti ukazování ostatků v oktáv svátku Božího Těla* (rigorózní práce), Ústav pro dějiny umění FF UK, Praha 2013, s. 36.

55 Karel Hruše, Nástěnná malba s Ukřižováním Krista a čtyřmi světicemi (restaurátorská zpráva), Český Krumlov 1992. NPÚ, ÚOP České Budějovice, sign. RZ 1296.

56 Zuzana Všecká, Středověké nástěnné malby v kostele sv. Víta v Českém Krumlově, *Průzkumy památek VI*, 1999, s. 87–94, zde s. 91 – datuje malbu do let 1430–1440. Pavelec (pozn. 54), s. 376–378 a obr. XXXVII, malbu datuje před rok 1410 (což není z hlediska stavebního vývoje kostela možné), nebo po roce 1440.

57 Robert Šimůnek, Český Krumlov v 15. století. Pozdně středověké město jako jeviště sakrální reprezentace, in: Martin Gaží (ed.), *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví*, České Budějovice 2010, s. 475–520, zde s. 483–487; Viz Gersdorfová (pozn. 54), s. 38–44; Viz Šmahel (pozn. 48), s. 187–234.

58 Robert Šimůnek – Roman Lavička, *Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku*, České Budějovice 2011, s. 164.

59 Viz Reinle (pozn. 9), s. 40, 44.

60 Ludvík Domečka, Nástěnné malby v kostele sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci, *Method XIX/7* (31. července 1893), s. 79; Jaroslav Pešina, Studie k malířství poděbradské doby, *Umění VII*, 1959, s. 196–227, zde s. 214 a 225, pozn. 109 a 109a; Vlastimil Berger, Nástěnné malby v kostele sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci, *Umění XLI*, 1993, s. 274–275, zde s. 275; Ivo Hlobil, Bernardinské symboly jména Ježíš v českých zemích šířené Janem Kapistránem, *Umění XLIV*, 1996, s. 223–234, zde s. 224, zvl. s. 231–223; Zuzana Všecká, Nástěnné malby v kostele sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci do konce vlády Lucemburků, *Umění LVII*, 2009, s. 2, zde s. 16 – Jan Kapistrán, 50. léta 15. století.

61 Jaroslav Krása, Nástěnná malba, in: Jaromír Homolka – Josef Krása – Václav Mencl et al., *Pozdně gotické umění v Čechách 1471–1526*, Praha 1978, s. 255–314, zde s. 259; Viz Chlábek (pozn. 9), zejm. s. 113, obr. 24, s. 113–117.

62 Josef Novák, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XIV. Politický okres jindřichohradecký*, Praha 1901, s. 176.

63 Jaroslav Novák, Zpráva o restaurování sv. janského kostela v Jindř. Hradci, *Památky archaeologické XXIX*, 1917, s. 223–229, 258–269, zde s. 258.

64 František Teplý, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, Jindřichův Hradec 1927, díl 1., sv. 1, s. 206.

65 Jan Muk – Luboš Lancinger – Vladimír Špidla, *Jindřichův Hradec. Bývalý minoritní klášter a špitál s kostelem sv. Jana Křtitele*, Stavebně historický průzkum, Praha 1984, strojopis. NPÚ, ÚOP České Budějovice, sign. PD 2790/1, s. 81–82.

66 Viz Novák (pozn. 63), s. 163 – letopočet 1481 je vytesán na konzolách v západním (2x) a svorníku v severním rameni chodby (1x).

67 Petr Sommer, Smlouva o výstavbě křížové chodby v minoritském klášteře v Jindřichově Hradci jako snímek středověkého každodenního života, in: Martin Nodl – Petr Sommer (eds.), *Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám*, Praha 2004, s. 113–128, zde zejména s. 113–115.

68 Václav Chalupský, Fresky v křížové chodbě u sv. Jana, in: Emanuel Vladimír Danihelovský (ed.), *Město Jindřichův Hradec jedno z našich nejkrásnějších*, Praha 1947, s. 44–46, zde s. 44 – malby odhaleny a restaurovány v letech 1937–1940.

69 I přes poškození malby je patrné, že v levé části jsou čtyři postavy, na protější straně pak přinejmenším tři, a nikoliv dvě, jak se někdy v literatuře objevuje. Důležité je sledovat návaznost zachovaných rukou a nohou společně se zachovanou kresbou šatů.

70 Viz Pešina (pozn. 60), s. 196–227, zde s. 225, pozn. 109 – autor se tuto pozdní dataci obrazu nakonec sám snaží vyvrátit staršími příklady zátěží z Rakouska, aby v pozn. 109a naopak uvedl kompozičně podobný obraz kázání Jana Kapistrána v Bamberku od Sebalda Boppa z doby kolem roku 1480.

71 Viz Berger (pozn. 60), s. 274–275, zde s. 275.

72 Marie Anna Kotrbová, Německé a rakouské umění 15. a 16. století, in: Jiří Mašín (ed.), *Staré evropské umění. Šternberský palác. Katalog stálé expozice*, Praha 1988, s. 124, 128, kat. č. 273; Jan Klípa, Svatý cholerik. Portréty Jana Kapistrána, *Dějiny a současnost XXXI/12*, 2009, s. 12.

73 Jakub Malý, *Vlastenský slovník historický*, Praha 1877, s. 289–290; *Ottův slovník naučný, díl 9: Falšování potravin a pochutin–genrista*, Praha 1895, s. 737; viz také Teplý (pozn. 64), díl 1., sv. 1, s. 206.

74 Viz Novák (pozn. 63), s. 150, 163; Viz Teplý (pozn. 64), díl 1., sv. 2, s. 11, 13, 85, 86, 100; Viz Muk – Lancinger – Špidla (pozn. 66), s. 9–10.

75 Viz Teplý (pozn. 64), díl 1., sv. 2, s. 11, 12–13, 86.

76 Dodatečné zřízení vchodu na kazatelnu v blízkosti již existující malby by vedlo k jejímu poškození nebo zničení.

77 Anonym, Die sogenannte Capistran-Kanzel bei St. Stephan in Wien, *Mitteilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, Band 15, Wien 1870, s. XCII–XCIII; Adolf Holzhausen, *Geschichte der Stadt Wien*, sv. 2, Wien 1905, s. 885. Jelikož kamená kazatelna nemohla být vytesána během Kapistránova krátkého pobytu, soudí se, že vznikla v následujícím období jako nápodoba dřevěné kazatelny, z které promlouval.

78 Viz Samek (pozn. 38), s. 161 – kazatelna obepíná seвероzápadní opěrák předsíně s depozitářem (torzo někdejší věže).

79 Jan Tiray, *Vlastivěda moravská, II. Místopis, Telecký okres*, Brno 1913, s. 130.

80 Antonín Podlaha – Eduard Šitler, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, Praha 1898, V. Politický okres milevský, s. 16; Pavel Vlček – Petr Sommer – Dušan Foltýn, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 169–170; Roman Lavička, *Pozdně gotické kostely na rožmberském panství*, České Budějovice 2013, s. 46, 64–65.

81 Viz Podlaha – Šitler (pozn. 80), s. 29 – „kamenná gotická kazatelna, ...dříve prý stávala v kostele“.

82 Viz Lavička, *Pozdně gotické kostely* (pozn. 80), s. 158–163.

83 http://monasterium.net/mom/CZ-KAVB/VYBRO/1507_VII_11/charter, dostupné on-line dne 5. 6. 2016; Alois Zauner, *Die „Kirchweihchronik“ des Stiftes St. Florian, Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs XI*, 1974, s. 184–228, zde s. 188, pozn. 1.

84 Antonín Cechner, *Soupis památek historických a uměleckých v Čechách, XLII. Politický okres Kaplický*, Praha 1921, s. 54 a obr. 62; viz Lavička (pozn. 80), s. 160, 161–162.

85 Viz Cechner (pozn. 84), s. 38.

86 Viz Lavička (pozn. 80), s. 38–39, 240–241, 276.